فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال یکم، شماره 2 ، زمستان 1391 ، پیاپی 2
صفحات 112-95

تحلیل پایداری اجتماعی-اقتصادی تولید زعفران و تأثیر آن بر توسعه روستایی مورد:دهستان بالا ولایت شهرستان تربت حیدریه

حسین فراهانی*، عضو هیات علمی گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان
خدیجه جوانی ، کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان
اسماعیل کرمی دهکردی،استادیار ترویج کشاورزی و توسعه روستایی، دانشگاه زنجان

دریافت مقاله: 1391/04/16 پذیرش نهایی: 1391/09/18

چکیده
پایداری کشاورزی امروزه بی‌شک یکی از مهمترین بخشهای توسعه پایدار است. اتکای اصلی درآمد ساکنین روستاهای شهرستان تربت حیدریه و دهستان بالاولایت، به محصولات کشاورزی و باغی به ویژه زعفران می‌باشد که از قدیم درمنطقه خراسان کشت می‌شده است. بنابراین توجه به پایداری آن در توسعه روستایی مهم می‌باشد. این تحقیق با هدف تحلیل پایداری تولید زعفران از دو بعد اجتماعی و اقتصادی انجام گرفته است. برای بررسی این موضوع از دو روش اسنادی و میدانی از طریقروش تحقیق توصیفی– همبستگی استفاده شده است. در فرایند عملیات میدانی، دو نوع پرسشنامه تهیه گردید. پرسشنامه اول توسط دهیاران و بخشدار منطقه و پرسشنامه دوم از سوی 327 کشاورز زعفران‌کار انتخاب شده از طریق نمونه‌گیری مطبق از 20 روستای دهستان تکمیل گردیدند. نتایج نشان داد که وضعیت اقتصادی روستاها از جمله درآمد پایین، نوسان قیمت زعفران، عدم تضمین قیمت‌ها، عدم بازاریابی مناسب، هزینه بالای تولید زعفران و ناکارآمدی نهادهای دولتی در ایجاد تعاونی جهت بهبود خرید و فروش زعفران در ناپایداری اقتصادی تولید زعفران نقش دارند. همچنین با وجود برخی مشکلات اجتماعی از جمله دسترسی کم به نهادهای اجتماعی دولتی، مشارکت و همیاری مردم در قالب خود جوش و محلی در امور روستا و علاقه به تولید زعفران تأثیر مثبت بر پایداری داشته و به همین دلیل از لحاظ اجتماعی روستاها پایدارترند. همچنین، پایداری اجتماعی اقتصادی تولید زعفران با متغیرهای مستقل انسانی جمعیت و باسوادی دارای رابطه مثبت و معنی‌دار و با متغیر مستقل طبیعی فاصله از شهر، دارای رابطه منفی و معنی‌دار می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: پایداری، کشاورزی پایدار، زعفران، توسعه روستایی.

* نویسنده مسئول: تلفن: 09186200623 E-mail: farahani1354@gmail.com

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

1) مقدمه

کشاورزی در معنای جامع آن همواره اصلی‌ترین تأمین کنندهٔ مواد غذایی بشر بوده است. این فعالیت در هر دوره‌ای بسته به نیازمندی‌ها، توانایی‌های علمی و پژوهشی و پیشرفت فناوری با تغییرات گوناگونی همراه بوده است. جهانی شدن و گستردگی وابستگی‌های اقتصادی در سراسر جهان باعث شده است که تصمیم‌گیری در زمینه فعالیت‌های زراعی، از سطح مزرعه فردی تا سطح ملی، متأثر از تحولات و تغییرات اقتصادی جهانی باشد. این موضوع باعث فشار و مشکلات زیادی روی عوامل پایهٔ تولیدات کشاورزی و در نهایت منابع طبیعی و محیط زیست شده است (مرید سادات و شعبانعلی-فمی، 1388: 2). مفهوم کشاورزی پایدار پاسخ صریحی است برای کشاورزی رایج، که کاهش کیفیت منابع طبیعی پایه را در سرزمین‌ها سبب شده است. در واقع کشاورزی پایدار، نظامی است که می‌تواند علاوه بر تأمین نیازهای زیستی جمعیت امروز جهان، از ایجاد مشکلات برای آیندگان نیز جلوگیری کند. زیرا سیستم کشاورزی در هر مقطع زمانی باید قدرت تأمین نیازهای تغذیه‌ای جمعیت را داشته باشد و امنیت غذایی را برای جامعه ایجاد کند (مطیعی لنگرودی و شمسایی، 1388: 161).

از مهمترین محدودیت‌های موجود در راه توسعهٔ کشاورزی پایدار، می‌توان به مواردی همچون محدودیت‌های اجتماعی – اقتصادی، محدودیت منابع طبیعی و زیست محیطی، کاربرد نادرست تکنولوژیکی، محدودیتهای عوامل تولید زیربنایی و انسانی اشاره‌کرد. برنامه‌ریزی، نظارت و کنترل نهادهای دولتی و بیرونی، تشکیل گروه‌های محلی در جهت تقویت همکاری‌ها و مشارکت‌های مردمی و فناوری‌های حفاظت‌کننده جهت پایداری کشاورزی از مهمترین عوامل تأثیر-گذار در دستیابی به کشاورزی پایدار و متعاقب آن توسعه روستا هستند (پرتی، 1381: 37).

به دنبال مباحث توسعه پایدار و کشاورزی پایدار، تعیین روش‌ها و سنجش و ارزیابی پایداری اجتماعی- اقتصادی مورد بررسی قرار گرفت و در این راستا شاخص‌های پایداری تعریف شد. شاخص به معنی نشانه، یا یک مقیاس برای اندازه‌گیری‌ها از مهمترین بحث‌های موجود در زمینه پایداری است (مولدان و بیلهاز، 1381: 36).

تحقیق حاضر با محوریت تحلیل پایداری اجتماعی- اقتصادی تولید زعفران با استفاده از مدل موریس اقدام به سطح-بندی پایداری توسعه در سطح روستاهای دهستان بالاولایت شهرستان تربت حیدریه کرده است. زعفران از جمله گرانترین ادویه‌های جهان و پرسودترین محصول زراعی دهستان مورد مطالعه می‌باشد که قابل کشت در مناطق نیمه بیابانی بوده، و بعد از چای پرکاربرترین محصول زراعی است (صادقی و همکاران، 1382: 12). برای پایدار ماندن این محصول نیاز به سه حلقه پایداری کشاورزی است. این سه حلقه عبارتند از: نهادهای بیرونی و دولتی که با در دسترس قرار دادن نهاده‌های کشاورزی و حمایت از شرکت‌های بیمه و تعاونی‌ها و ...، به نحوی به تولید پایدار زعفران کمک می-کنند، گروه‌های محلی که با افزایش مهارت و آگاهی، مشارکت، و همیاری روستائیان و ... روحیه تعاون را افزایش می-دهند و درنهایت، بکارگیری فناوری‌های حفاظت‌کننده که منجر به حفظ محیط زیست می‌شود (جوانی، 1389: 62).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

2) مبانی نظری

از هنگام تعریف کمیسیون برانت‌لند از توسعه پایدار در سال 1987، حداقل بیش از 70 تعریف ابداع شده است که هریک تفاوت‌های ظریفی با دیگری دارد، و بر ارزشها، اولویت‌ها و هدف‌های خاص تأکید می‌کند. اما ارائه تعریفی دقیق از پایداری، و درنتیجه از کشاورزی پایدار، به سادگی امکان‌پذیر نیست. کشاورزی پایدار از نظر برخی نشان‌دهنده پابرجایی و قابلیت چیزی برای استمرار به مدت طولانی و برای برخی، حکایت از بهبودی و توانایی جهش به وضع پیشین پس از دشواری‌های دور از انتظار دارد (پرتی، 1381: 19).

پایداری در ارتباط با کشاورزی از اهمیت زیادی به عنوان رابط بین اقتصاد، جامعه و محیط برخوردار است (Milla, Harris and Firth: 2002).کشاورزی پایدار فعالیتی تعریف شده است که در زمان حال و آینده‌ای طولانی مدت نیازهای غذایی و دیگر نیازهای مرتبط با جامعه را برطرف می‌سازد، در حالی که سود خالص را به حداکثر می‌رساند و در بلند مدت از طریق حفاظت از منابع زیست محیطی، حفظ دیگر خدمات و کارکردها توسعه انسانی را نیز در بردارد(Tilman, et al., 2002).به طور نمونه تعاریفی که از پایداری کشاورزی شده است عبارتند از:

- کمک کردن به توسعه روستایی و بهبود زندگی اجتماعات روستایی.
- حذف مخاطرات سیستم‌های پشتیبان زندگی، زمین (از جمله سیستم آب و هوا و کارایی اکوسیستم) یا منابع طبیعی از جمله منابع حیاتی و غیر حیاتی، خاک و موجودات زنده گیاهی و جانوری (Walter &Stutzel, 2009: 1276).
- پایداری مدیریت زمین مجموعه‌ای از فنون، سیاست‌ها و فعالیت‌های همراه با اصول اجتماعی- اقتصادی و زیست محیطیاست (Smith and Dumanski, 1995).
- کشاورزی پایدار نوعی کشاورزی مولد، رقابتی و مؤثر است که باعث توسعه و محافظت محیط طبیعی و نیز مبتنی بر شرایط محلی است (Walter &Stutzel, 2009: 1276).
- کشاورزی پایدار سیستمی است که به صورت کارآمد از منابع استفاده می‌کند، مواد غذایی سالم را تولید می‌نماید، کیفیت محیط و منابع را برای نسل‌های آتی حفظ می‌کند و از نظر اقتصادی پویا است (پیشرو و عزیزی، 1388: 4).

با توجه به شکل 1 کشاورزی فقط زمانی می‌تواند پابرجا و پایدار بماند که نهادها و گروه‌های محلی به وسیله تحقیقات، ترویج و نهادهای بیرونی توسعه‌ای توانمندکننده حمایت، فناوری‌های حفاظت‌کننده‌ی منابع را توسعه دهند و از آن استفاده کنند. برای توسعه کشاورزی پایدار، محیط سیاستگذاری گسترده‌تر نیز باید توانمندکننده باشد (پرتی، 1381: 37).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

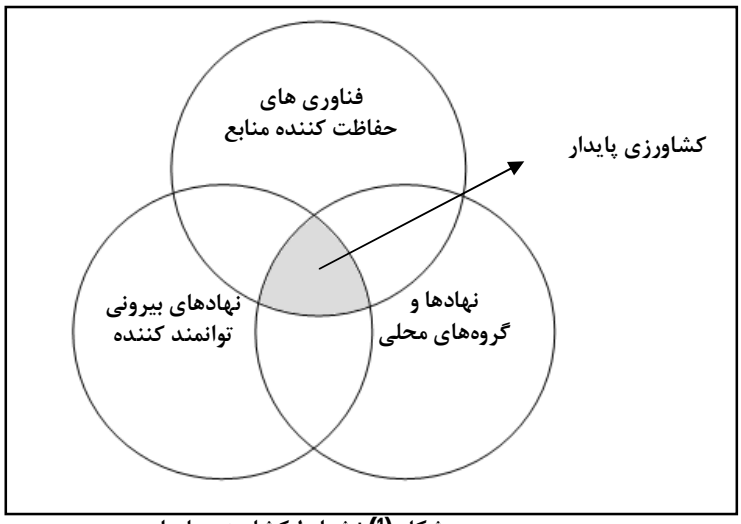

شکل (1) : شرایط کشاورزی پایدار

منبع: پرتی،1381: 38.

پایداری کشاورزی شامل جنبه‌های بوم‌شناسی کشاورزی، اخلاق، رشد پایدار نهادها و جوامع روستایی است (Farashad and Zink,1993 به نقل از شاه‌ولی و همکاران، 1385: 49) و به ابعاد اقتصادی و اجتماعی پایداری کشاورزی نیز توجه کرده و جمع‌آوری و تدوین داده‌ها و شاخص‌هایی نظیر فقر، سوءتغذیه، خدمات اجتماعی، اشتغال، بهره‌وری، درآمد، تولید کشاورزی و مواد غذایی، خوداتکایی و امنیت غذایی را لازم می‌داند (شاه‌ولی و همکاران، 1385: 50).

در صورتی که توسعه پایدار هدف نهایی باشد، نیاز به ابزار و روش‌هایی است تا بتوان به کمک آنها پایداری در مقیاس-های مختلف (جهانی، ملی، محلی) را اندازه‌گیری کرد در این صورت نیاز به معرف‌های محیط زیست، اجتماعی و اقتصادی است (بدری و رکن‌الدین افتخاری، 1382: 15) شکل2 مدل تحلیل پایداری تولید زعفران است که در آن شرایط کشاورزی پایدار با ابعاد توسعه پایدار جهت ارزیابی پایداری تولید زعفران دارای رابطه دوسویه است.

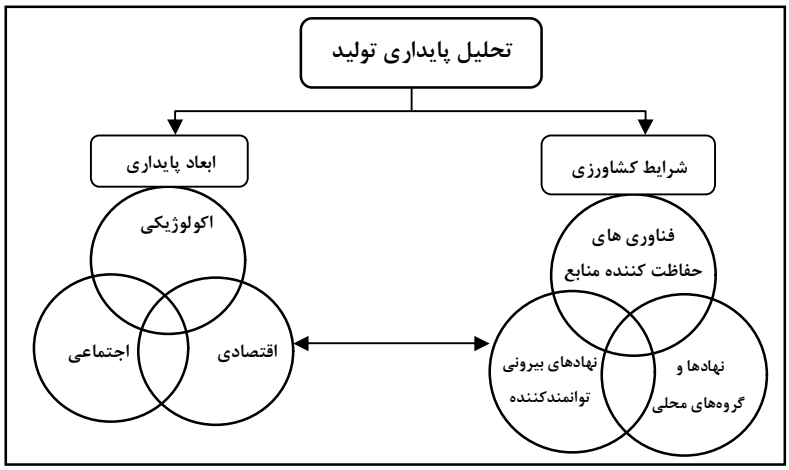

شکل (2) : مدل تحلیل وارزیابی پایداری تولید زعفران

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

3) روش‌شناسی و تکنیک‌های تحقیق

تحقیق حاضر از نوع توصیفی– همبستگی و روش آن پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش شامل همه روستاهای دهستان بالا ولایت است که مجموعاً 28 روستا را در بر می‌گیرد و دارای 5698 خانوار و 20908 نفر در سال 1391 می-باشند. در فرایند عملیات میدانی، دو نوع پرسشنامه تهیه گردید. پرسشنامه اول توسط دهیاران و بخشدار منطقه و پرسشنامه دوم توسط 327 کشاورز زعفران‌کار انتخاب شده از طریق نمونه‌گیری مطبق از 20 روستای دهستان تکمیل گردیدند.جهت تعیین روایی پس از تهیه پرسشنامه، اساتید گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و اساتید گروه ترویج و آموزش کشاورزی توزیع و برحسب پیشنهادات آنان، تصحیحات لازم صورت گرفت. جهت تعیین ضریب اعتبار تعداد 30 عدد پرسشنامه (حدود 10 درصد تعداد افراد نمونه) در دهستان مورد مطالعه توزیع گردید. پس از جمع‌آوری پرسشنامه-های مذکور، با استفاده از نرم افزار SPSS و آلفای کرونباخ، اعتبار پرسشنامه در مورد سوالات پایداری اجتماعی و اقتصادی به میزان 0/79 بدست آمد. صاحب‌نظران، ضریب اعتبار بین 0/5 تا 0/8 را برای تحقیقات غیر تجربی قابل قبول می‌دانند (Pedhazur: 1982به نقل از صدیقی و پورکاخک، 1384: 691)

از جمله مدل‌هایی که در تعیین جایگاه توسعه یافتگی هریک از نواحی در میان سایر نواحی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است شاخص توسعه یافتگی موریس است. این شاخص با استفاده از اطلاعات در دسترس برای هر ناحیه، جایگاه توسعه یافتگی را میان سایرین، بر حسب هریک از شاخص‌های سنجیده و در نهایت میانگین مجموعه شاخص‌ها را با استفاده از روش تحلیل شاخص، توسعه را به گونه‌ای ساده محاسبه می‌نماید (فرهودی و همکاران، 1383، 7). بدین منظور در این تحقیق بعد از به دست آوردن پاسخ‌های مربوط به شاخص‌های ذکر شده برای هر روستا، از آنجایی که داده‌های ما در مقیاس‌های مختلف اسمی، ترتیبی و فاصله‌ای تهیه شده‌اند، برای قابل قیاس نمودن داده‌ها، آنها را ابتدا به صورت فازی بی‌مقیاس کرده، نحوه محاسبه شاخص به شرح ذیل می‌باشد:

y_{ij}= شاخص ناموزون موریس برای شاخص i در ناحیه j؛

X_{ij}= مقدار عددی شاخص(i) در ناحیه یا منطقه(j)؛

$X_{j(min)}$= حداقل مقدار شاخص؛

$X_{j(max)}$=حداکثر مقدار شاخص.

نکته مهم در این روش با توجه به این فرمول، این است که شاخص‌های بکار گرفته شده باید همسو یا هم جهت باشند. لذا برای شاخص‌های غیر همسو از رابطه زیر استفاده شده است (اصغرپور، 1383، 195).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

در نهایت برای بررسی موضوع، تمام شاخص‌های مورد نظر را در قالب فرمولهای یاد شده بکار گرفته و برای پیدا کردن شاخص اصلی توسعه مورد نظر برای هر واحد از رابطه زیر استفاده شده است.

$$D.i=\frac{\sum_{i=1}^{n} y_{ij}}{n}$$

در این رابطه n تعداد شاخص‌های مورد مطالعه و D.i شاخص اصلی توسعه هر واحد به شمار می‌رود (فرهودی و همکاران،1385: 10). در نهایت بعد از بدست آوردن پایداری اجتماعی اقتصادی تولید زعفران رابطه این متغیر وابسته با متغیرهای انسانی و طبیعی سنجیده شده است (جدول 1).

جدول (1) : متغیرهایتحقیق

	نام متغیرها	مقیاس متغیر
1	ویژگی فردی(سن،جنس،شغل،میزان تحصیل)	اسمی،ترتیبی، نسبتی/فاصله‌ای
2	تعلق و نگرش مکانی (در انتخاب بین کشاورزی در روستا و صنعت در مناطق شهری،انتخاب بین زندگی در روستا یا شهر، انتخاب بین اشتغال در روستا یا شهر،انتخاب تحصیل در روستا یا شهر)	ترتیبی
3	همیاری مردم در تولید زعفران	ترتیبی
4	آگاهی و مهارت مردم در تولید زعفران	ترتیبی
5	میزان تجربه در تولید زعفران، فعالیت داشت زعفران با استفاده از کودهای شیمیایی، فعالیت داشت زعفران از سموم	ترتیبی
6	میزان مشارکت (در برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها، در مشورت دادن، صرفاً ارائه نیروی کار مجانی،ارائه نیروی کار مزد بگیر)	ترتیبی
7	میزان رضایت اشتغال به تولید زعفران	ترتیبی
8	دسترسی به نهاده‌های کشاورزی (به کارشناس و مروج کشاورزی، نشریات ترویجی، فیلم‌های ترویجی، کلاسهای ترویجی،دسترسی به سموم، کودهای شیمیایی، دسترسی به ماشین آلات کشاورزی،دسترسی به منابع آب، دسترسیبه زمین)	ترتیبی
9	عضویت در نهادهای اجتماعی (صندوق بیمه، تعاونی)	اسمی
10	مشکل تأمین نیروی کار	ترتیبی
11	نوسان قیمت زعفران	اسمی
12	دسترسی به اعتبارات مالی و وام	ترتیبی
13	تضمین قیمت‌ها	ترتیبی
14	نحوه عرضه محصولات تولیدی به بازار	اسمی
15	مؤلفه‌های مرتبط با درآمد (ثبات و پایداری درآمد، کافی بودن درآمد ناشی از تولید زعفران، پس‌انداز درآمد)	ترتیبی
16	درآمد حاصل از تولید زعفران	نسبتی/فاصله‌ای
17	هزینه از تولید زعفران(آب،کارگر،زمین، نهاده‌ها)	نسبتی/فاصله‌ای

محدوده مورد مطالعه دهستان بالا ولایت در شهرستان تربت حیدریه است که 28 روستا دارد. از 28 روستای دهستان مورد مطالعه 18 روستا دشتی، 6 روستا کوهستانی و 4 روستا دشتی- کوهستانی است. روستاهای مورد مطالعه با فاصله نزدیک از شهر قرار دارند به طوری که مرکز دهستان در یک کیلومتری شهر قرار دارند (شکل 3).

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

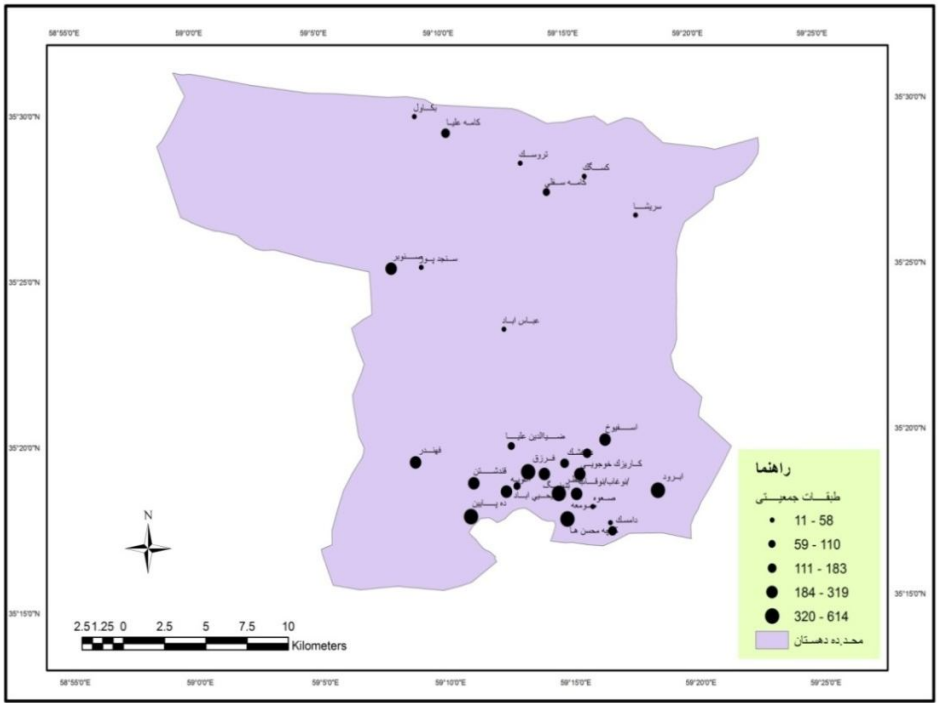

شکل (3) : نقشه پراکندگی روستاهای دهستان بالاولایت به تفکیک طبقات جمعیتی

منبع: مرکز آمار ایران،1385، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، فرهنگ آبادی‌های شهرستان تربت حیدریه.

با توجه به اینکه فعالیت اصلی روستاهای منطقه کشاورزی و فعالیت جنبی روستاها باغداری و دامداری است به ترتیب اهمیت نیز زراعت و باغداری مهمترین فعالیت اقتصادی برای ارتزاق روستاییان است.

با توجه به جدول (2) مهمترین محصولات زراعی دهستان زعفران، گندم آبی و دیم، جو آبی و دیم، چغندر و یونجه است و مهمترین محصولات باغی بادام آبی و دیم، زردآلو، انگور و سیب درختی است. از محصولات زراعی، زعفران با 4130 هکتار سطح زیرکشت بالاترین رتبه از محصولات کشاورزی را به خود اختصاص داده است. این محصول بالاترین ارزش را نیز به خود اختصاص داده است. به طوری که زعفران 38/8 درصد از کل ارزش محصولات باغی و زراعی را دارا است.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

جدول (2) : سطح زیر کشت تولید و ارزش محصولات زراعی و باغی دهستان بالاولایت 1388

محصولات کشاورزی (عمده)	تعداد روستاهای دارای محصول	سطح زیر کشت (هکتار)	میانگین عملکرد محصول(kg/h)	کل تولید محصول	ارزش تولید محصول (تومان)
زعفران	28	4130	6	21820	54550000000
گندم آبی	28	2294	4227/10	9696967.4	2424241850
گندم دیم	14	1440	546/20	786528	196632000
جو آبی	24	552	3224/10	1779703.2	355940640
جو دیم	8	106	222/20	341754.6	68350920
چغندر	27	992	29165/80	28932473.6	2025273152
یونجه	27	944	9300	8779.200	175584000
بادام آبی	28	1734	800	1387200	2774400000
بادام دیم	12	1120	200	224000	448000000
زردآلو	17	114	6000	684000	684000000
انگور	17	82	4703	385646	192823000
سیب درختی	15	264	7501/1	1980290.4	1386203280
کل	28	13772		46261892.4	65281448842

منبع: یافته‌های میدانی، 1391[1].

4) یافته های تحقیق

یافته‌های تحقیق شامل تجزیه و تحلیل اطلاعات بدست آمده از آمار کشاورزی سال 1388 و پرسشنامه‌های تکمیل شده توسط مسئولین، دهیاران و خانوارهای روستایی است. در انتها به تحلیل پایداری اجتماعی اقتصادی تولید زعفران از دیدگاه مسئولین و مردم پرداخته شده و رابطه عوامل انسانی و طبیعی با پایداری اجتماعی اقتصادی تولید زعفران سنجیده شده‌است.

4-1- ویژگی‌های حرفه‌ای پاسخگویان

با توجه به جدول (3) میانگین سنی زعفرانکاران تشکیل دهنده جامعه تحقیق 47/75 سال و میانگین تحصیلات کشاورزان 5/77 سال بود. کشاورزان مورد تحقیق به طور میانگین دارای 0/79 هکتار زمین‌های زراعی کشت زعفران بوده‌اند. میانگین عملکرد زعفران در هکتاربرابر با 5/99 کیلوگرم می‌باشد که این رقم به حد استاندارد نزدیک می باشد. میزان درآمد ناخالص هر کشاورز از تولید زعفران به طور میانگین حدود یکصد میلیون ریال می‌باشد.

جدول (3) : ویژگی‌های حرفه‌ای زعفران کاران

	میانگین	مینیمم	ماکزیمم	انحراف معیار
سن(سال)	47/75	21	85	15/77
میزان تحصیلات	5/77	0	18	4/57
میزان زمینهای زعفران(هکتار)	0/7859	0/01	6/0	0/82545
میزان عملکرد زعفران (کیلوگرم)	5/99	0/75	14/29	2/16
میزان درآمد ناخالص حاصل از تولید زعفران (تومان)	10171636	500000	75000000	9289437/0
میزان هزینه تولید زعفران (تومان)	2350000	250000	4350000	605105/2

[1]) سایر جداول بعدی نیز حاصل یافته های میدانی و محاسبات تحقیق می‌باشد.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

4-2- ارزیابی پایداری اقتصادی روستاهای دهستان بالاولایت از دیدگاه مسئولین

برای سنجش پایداری روستاهای دهستان بالاولایت از یک سری شاخص‌های اقتصادی استفاده شد. این شاخص‌ها در جدول (4) نشان داده شده که از آمار 1388جهاد کشاورزی استخراج شده است. رتبه‌بندی پایداری اقتصادی روستاهای مورد مطالعه درجدول(5) و شکل (4) و (5) نشان داده شده است.

جدول(4): شاخص‌های منتخب و مقادیر حداقل و حداکثر در روستاهای دهستان از دیدگاه مسئولین

	شاخص‌ها	تعدادروستاها	حداقل	حداکثر
اجتماعی	مشارکت مردم با مسئولین در تصمیم گیری و حل مشکلات	28	3	6
	مردم در کارهای عمرانی کمک مالی می‌کنند	28	3	6
	مشارکت زنان در امور روستا	28	4	6
	مشارکت و همیاری مردم در تولید زعفران	28	4	6
اقتصادی	کل سطح زیر کشت محصولات در روستا	28	62.00	1539.00
	کل تولید محصولات زراعی و باغی در روستا	28	142927.00	3270122.00
	کل ارزش محصولات کشاورزی در روستا	28	1335847460.00	113648069800.00

هیچ=1؛بسیارکم=2؛ کم=3؛ تاحدودی=4؛ زیاد=5؛ بسیار زیاد=6

با توجه به جدول 5 روستای آبرود با میانگین100 از نظر اقتصادی پایدارتر می‌باشد. صنوبر با میانگین 47/19 بینابین یا متوسط و روستاهای اسفیوخ و سنجدپور با میانگین 38/80 نیمه محروم یا نسبتاً ناپایدار 25روستای باقیمانده در طبقه 0-20 قرارگرفته و بر طبق این شاخص از لحاظ اقتصادی ناپایدارند.

جدول (5) : پایداری اقتصادی و اجتماعی روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه مسئولین

طبقات پایداری	0-20 (ناپایدار)	20-40 (نسبتا ناپایدار)	40-60 (بینابین)	60-80 (نسبتاً پایدار)	80-100 (پایدارتر)
پایداری اقتصادی	بکاول، تروسک، دامسک، ملک‌آباد،کسکک، آغویه، بنهنگ، دوغشک، ده-پایین، سرکاریز، سریشا، صومعه، صعوه، ضیاءالدین علیا، عباس آباد، فرزق، فهندر، قندشتان، نوغاب، یحیی‌آباد، کاریزک‌خوجویی، کامهسفلی، کامه-علیا، منظر	اسفیوخ، سنجدپور	صنوبر	--	آبرود
پایداری اجتماعی	ملک‌آباد، کسکک	آغویه، بکاول، تروسک، دوغشک، دامسک، سریشا، سنجدپور، ضیاءالدین علیا، عباس آباد	یحیی‌آباد، نوغاب، قندشتان، سرکاریز، ده-پایین، فرزق، صنوبر	آبرود، اسفیوخ، بنهنگ، صعوه، صومعه، فهندر، کاریزک‌خوجویی	کامه‌سفلی، کامه-علیا، منظر

4-3- ارزیابی پایداری اجتماعی روستاهای دهستان بالا ولایت از دیدگاه مسئولین

با توجه به جدول (4) شاخص‌های اجتماعی به کار برده شده شامل مشارکت مردم در امور روستا و همیاری در تولید محصول زعفران می‌باشد که به وسیله دهیارها و بخشدار پر شده‌است.

درجدول (5) ونیز شکل (4) شاخص‌های ارزیابی پایداری اجتماعی روستاهای دهستان بالاولایت از دیدگاه مسئولین آورده شده است. همانطور که مشاهده می‌شود روستاهای کامه‌سفلی با میانگین 100، کامه‌علیا با میانگین 87/5، و منظر با میانگین100 در طبقه 100-80 قرار گرفته‌اند و از دیدگاه مسئولین از لحاظ اجتماعی پایدارترند. روستاهای اسفیوخ و کاریزک خوجویی (میانگین 75)، آبرود، بنهنگ، صعوه و فهندر (میانگین 62/5)، در طبقه 60-80 قرار گرفته و نسبتاً پایدارترند. روستاهای ده پایین (میانگین 50/8)، سرکاریز (میانگین 50/30)، صنوبر (میانگین 50)، فرزق (میانگین 50)، قندشتان (میانگین 50)، نوغاب (میانگین 50/50) و یحیی‌آباد (میانگین 50) در طبقه 40-60 قرار گرفته و دارای

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

وضعیت بینابین می‌باشند. روستاهای ملک آباد(میانگین0) و کسکک (میانگین 12/50) در طبقه 20-0دارای رتبه آخر ناپایداری هستند. 9 روستای باقیمانده در طبقه 20-40 نیمه محروم یا نسبتاً ناپایدارند.

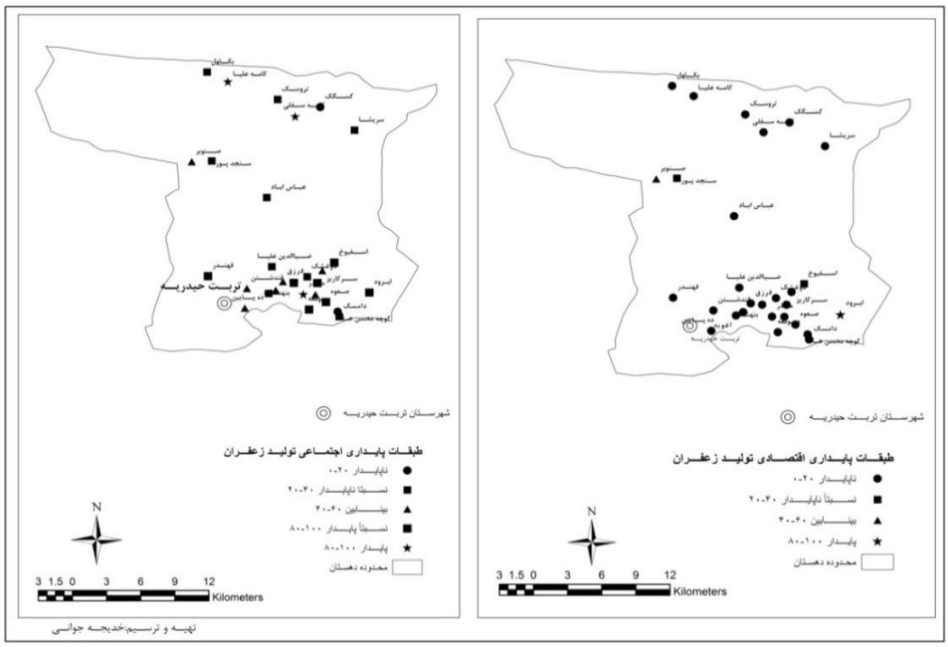

شکل (4) : سطح بندی پایداری اجتماعی - اقتصادی تولید زعفران در دهستان بالاولایت شهرستان تربت حیدریه از دیدگاه مسئولین

4-4- پایداری اجتماعی تولید زعفران روستاهای دهستان بالاولایت از دیدگاه مردم

با توجه به جدول (6) برای سنجش پایداری اجتماعی تولید زعفران شاخصهایی طرح شد که توسط 327 پاسخگو از 20 روستای دهستان مورد ارزیابی قرار گرفتند. سپس برای سنجش پایداری اجتماعی روستاها از مدل موریس استفاده شده که سطح پایداری روستاها در جدول7 نشان داده شده است. بر این اساس روستاهای دوغشک، اسفیوخ، آبرود، دامسک، صنوبر، صومعه، فرزق، کاریزک خوجویی، نوغاب، یحیی آباد در طبقه 80-60 قرار گرفته‌اند و نسبتاً پایدارند. روستاهای آغویه، بنهنگ، ده پایین، سرکاریز، ضیاءالدین علیا، فهندر، کامه علیا، منظر که در طبقه 60-40 قرار گرفته‌اند از لحاظ پایداری بینابین می‌باشند. و در آخر روستاهای قندشتن، کامه سفلی در طبقه 40-20 قرار گرفته و نسبتاً ناپایدارند.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

جدول(6) : شاخص‌های منتخب و مقادیر حداقل و حداکثر در روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه مردم

	شاخص‌ها	حداقل	حداکثر
اجتماعی	تعلق و نگرش مکانی	3/62	4/88
	مقایسه علاقه به تولید زعفران با دیگر فعالیتها	4/72	5/78
	همیاری در تولید زعفران	3/75	5/33
	آگاهی و مهارت در تولید زعفران	4/38	5/44
	دسترسی به نهاده‌های اجتماعی	2/20	3/64
	رضایت اشتغال به تولید زعفران	4/70	5/69
اقتصادی	دسترسی به نهاده‌های اقتصادی کشاورزی	3/81	4/25
	اثربخشی اقدامات اقتصادی در تولید زعفران	1	2/25
	ثبات و پایداری درآمد	2/75	3/86
	کافی بودن درآمد	3/57	4/89
	پس‌انداز درآمد ناشی از تولید زعفران	3	4/22
	سطح زیر کشت زعفران	0/33	2/33
	تولید زعفران	1/61	7/89
	درآمد خالص حاصل از تولید زعفران	3338928/57	15425119/05

هیچ=1؛بسیارکم=2؛ کم=3؛ تاحدودی=4؛ زیاد=5؛ بسیار زیاد=6

5-4- پایداری اقتصادی تولید زعفران روستاهای دهستان بالاولایت از دیدگاه مردم

با توجه به جدول7 پایداری اقتصادی روستاهای دهستان بالاولایت به شرح زیر می‌باشد. آبرود با میانگین 83/91 رتبه اول پایدارتر و اسفیوخ با میانگین 62/03 نسبتاً پایدار، دوغشک، صنوبر، فهندر که در طبقه 60-40 قرار گرفته‌اند بینابین می‌باشند. روستاهای ضیاءالدین‌علیا، بنهنگ در طبقه 20-0 و ناپایدارند. روستاهای آغویه، دامسک، ده پایین، صومعه، فرزق، قندشتن، کاریزک خوجویی، کامه سفلی، کامه علیا، منظر، نوغاب، یحیی آباد که بین میانگین 20-40 می‌باشد نیمه محروم یا نسبتاً ناپایدارند.

جدول (7) : پایداری اقتصادی و اجتماعی روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه مردم

طبقات پایداری	0-20 (ناپایدار)	20-40 (نسبتا ناپایدار)	40-60 (بینابین)	60-80 (نسبتاً پایدار)	80-100 (پایدارتر)
پایداری اجتماعی	--	قندشتن، کامه سفلی	آغویه، بنهنگ، ده پایین، سرکاریز، ضیاءالدین علیا، فهندر، کامه علیا، منظر	دوغشک، اسفیوخ، آبرود، دامسک، صنوبر، صومعه، فرزق، کاریزک خوجویی، نوغاب، یحیی آباد	--
پایداری اقتصادی	ضیاءالدین علیا، بنهنگ	آغویه، دامسک، ده پایین، صومعه، فرزق، قندشتن، کاریزک خوجویی، کامه سفلی، کامه علیا، منظر، نوغاب، یحیی آباد	دوغشک، صنوبر، فهندر	اسفیوخ	آبرود

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

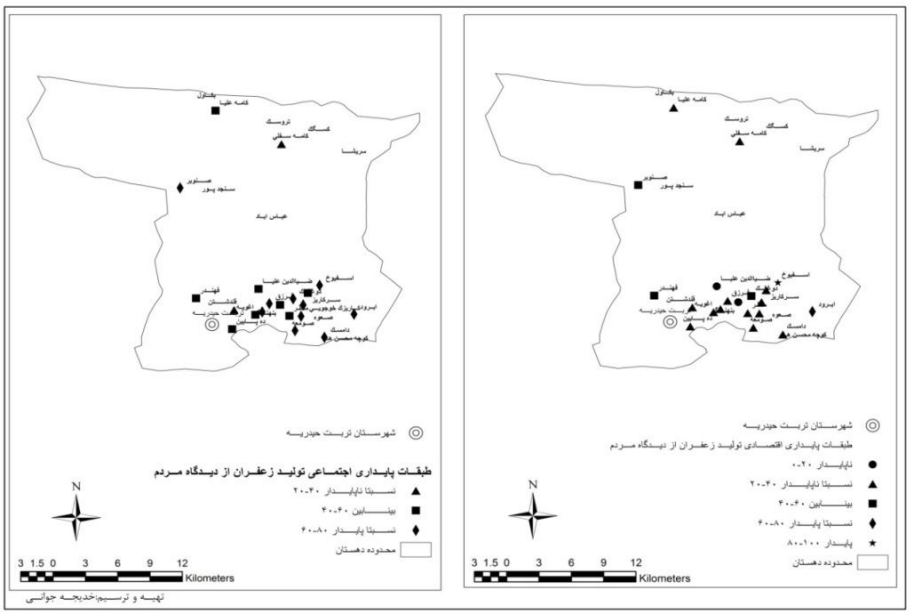

شکل (5) : سطح بندی پایداری اجتماعی- اقتصادی تولید زعفران در دهستان بالاولایت شهرستان تربت حیدریه از دیدگاه مردم

4-6- تأثیر عوامل محیطی و انسانی بر پایداری اجتماعی- اقتصادی تولید زعفران روستاها

از آنجا که عوامل انسانی همچون میزان باسوادی، جمعیت روستا و عوامل طبیعی همچون فاصله روستا از شهر، موقعیت طبیعی و ارتفاع روستا از سطح دریا در پایداری اجتماعی- اقتصادی روستاها مؤثر است. اقدام به گرفتن همبستگی بین این متغیرهای مستقل و متغیر وابسته شدهاست. طبق نتایج تحقیق بدست آمده در جدول (8) ضریب همبستگی بین متغیر وابسته پایداری اجتماعی- اقتصادی روستاها و متغیرهای مستقل طبیعی و انسانی روستاها به این شرح است: متغیر مستقل جمعیت روستا (r=513و005/ 0=p)، متغیر مستقل باسوادی (0/469 =r و013/ 0=p)، متغیر مستقل ارتفاع از سطح دریا (0/036- =r و0/754=p)، متغیر مستقل فاصله از شهر (0/190- =r و00/048=p)، که رابطه متغیرهای انسانی جمعیت و باسوادی مثبت و معنی‌دار است. یعنی در صورت افزایش این متغیرها پایداری اجتماعی- اقتصادی تولید زعفران نیز افزایش می‌یابد. رابطه متغیرهای طبیعی چون موقعیت طبیعی و ارتفاع از سطح دریا معنی‌دار نیست ولی متغیر فاصله از شهر و پایداری اجتماعی اقتصادی روستاها رابطه منفی و معنی‌دار است. یعنی با افزایش فاصله روستاها از شهر پایداری اجتماعی اقتصادی تولید زعفران در روستاها نیز کاهش می‌یابد.

جدول (8) : همبستگی پایداری اجتماعی اقتصادی با متغیرهای مستقل

متغیرها	ضریب همبستگی و سطح معنی‌داری	
	r	p
جمعیت	0/513**	0/005
باسوادی	0/469*	0/013
موقعیت طبیعی	0/072	0/717
ارتفاع از سطح دریا	-0/036	0/754
فاصله از شهر	-0/190*	0/048

p≤0/01: p≤**0/05: *

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

5)بحث و نتیجه‌گیری

در این تحقیق بر اساس معیارها و مؤلفه‌های سه‌گانه پایداری کشاورزی که شامل گروهها و نهادهای محلی، نهاده‌های بیرونی توانمندکننده، فناوری‌های حفاظت کننده منابع و نیز دو بعد پایداری اجتماعی، اقتصادی معرف‌ها و شاخص‌هایی تعیین و سپس براساس این معرف‌ها و شاخص‌ها پایداری اجتماعی اقتصادی تولید زعفران روستاهای مورد مطالعه بدست آمد. نتایج تحقیق حاکی از وضعیت نامطلوب پایداری اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه است.

از جمله مشکلات اقتصادی پایداری تولید زعفران عدم ارتقای بهره‌وری از منابع تولید کشاورزی در تولید زعفران، عدم وجود صنایع تبدیلی و بسته‌بندی برای رهایی از فروش فله‌ای زعفران و ایجاد اشتغال در روستاهای مورد مطالعه، و نیز روند تغییرات قیمت زعفران است که با سیر نزولی قیمت باعث نگرانی زعفران کاران منطقه می‌شود. زیرا تأمین معیشت بسیاری از خانوارهای این منطقه بر پایه درآمد حاصل از تولید زعفران بوده و در صورت ادامه این وضعیت فقر و تنگدستی از آثار زیانبار این پدیده خواهد بود. همچنین افزایش غیر منتظره زعفران که از نیمه دوم سال 85 آغاز گردید، موجب افزایش سطح‌زیرکشت آن در داخل و خارج استان شده است. بنابراین چنانچه مدیریت مطلوبی اعمال نشود میزان تولید در سالهای آتی افزایش یافته و مجدداً این محصول را با چالش و عدم ثبات در قیمت مواجه خواهد نمود. پایین بودن دسترسی زعفرانکاران به نهاده‌ها و منابع مالی و حمایتها و تسهیلات دولتی نیز باعث کم شدن تولید و نامرغوبی محصول می‌شود. نابسامانی در مدیریت زمین و کاربری اراضی از دیگر مشکلات است. از آنجایی که زمین‌های منطقه مورد مطالعه قطعه، قطعه می‌باشد امکان استفاده از تکنولوژی پیشرفته و جدید وجود ندارد. درآمد ناکافی و عدم توزیع عادلانه آن در روستاهای مورد مطالعه و هزینه‌های بالای تولید زعفران علی‌رغم محاسبه نشدن نیروی کار زنان و کودکان که به عنوان نیروی کار پنهان محسوب می‌شوند، از دیگر مشکلات اقتصادی روستاهای مورد مطالعه می‌باشد.

از جمله مشکلات اجتماعی در تولید پایدار زعفران می توان به نبود انجمن‌ها و سازمانهای دولتی و غیر دولتی در زمینه بهبود کیفیت و ارتقای تولید زعفران با ارائه برنامه‌های ترویجی در زمینه افزایش آگاهی و مهارت کشاورزان، عدم استفاده از گروههای محلی و دانش بومی، نبود تعاونی‌های خرید برای رهایی از واسطه‌ها اشاره کرد. در صورت تشکیل تعاونی‌های تولید طبق نتایج تحقیق از عدم صلاحیت در روستا برخوردار بوده و بعد از یک سال از بین رفته است، عدم قیمت تضمینی، عدم ثبات قیمت، خرده مالکی، کم آبی منطقه وعدم جایگزینی محصولات زراعی دیگر در تأمین معیشت خانوارها از دیگر مشکلات است. که روند مهاجرت کشاورزان به شهرها را تسریع نموده است.

با توجه به نتایج حاصل از تحقیق در روستاهای مورد مطالعه راهکارهای اساسی برای رسیدن به تولید پایدار زعفران در دو بعد اقتصادی و اجتماعی می‌توان موارد زیر را نام برد:

- با توجه به اینکه جمعیت و باسوادی با پایداری تولید زعفران رابطه مثبت و معنی‌داری دارد باید در صدد افزایش تسهیلات بهتر در جهت آموزش روستاییان صورت گیرد.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

- تشکیل انجمن‌ها و تعاونی‌های تولید و ایجاد یک اتحادیه مشترک بین این تعاونی‌ها و صادرکنندگان زعفران به منظور اجرای هماهنگی در امور، سیاست خرید تضمینی و حذف واسطه‌ها و دلال‌ها توصیه می‌گردد.
- با توجه به پایین بودن میزان دسترسی زعفران کاران به نهاده‌ها و منابع مالی همکاری واحدهای حمایتی و دولتی در امر اختصاص و فراهم آوردن تسهیلات و امکانات برای این قشر از کشاورزان توصیه می‌شود.
- با در نظر گرفتن مشکل کم آبی و خشکسالی و سرمازدگی‌های مداوم در منطقه، سیاست بیمه محصول زعفران می‌بایست در سطح وسیع و با شرایط آسانتر و با تعرفه‌های کم اجرا گردد.
- حفظ بهترین زمینهای قابل کاشت کشاورزی به منظور افزایش توان اقتصادی روستاها.
- افزایش بهره‌وری عوامل تولید (نیروی کار، سرمایه، زمین انرژی) و ایجاد توازن بین تولید و مصرف منابع.
- ایجاد سازمان‌هایی به منظور بسته‌بندی مناسب و بهداشتی زعفران تا از فروش فله‌ای زعفران جلوگیری شود.
- بر طبق یافته‌های تحقیق، 42/5% درصد از پاسخگویان کمتر از 0/5 هکتار سطح زیر کشت زعفران دارند. لذا اکثر افراد مورد مطالعه در گروه کشاورزان خرده مالک قرار داشتند و این مسأله پذیرش تکنولوژی‌های جدید و مکانیزه کردن کشت زعفران را با موانع و تنگناهای زیادی مواجه ساخته است. لذا بهترین راه‌حل این مشکلات، یکپارچه‌سازی اراضی تحت یک تشکل مردمی و محلی مانند تعاونی‌های تولید است.
- توجه جدی به بحث تحقیقات و نوآوری در صنعت زعفران و استخراج محصولات جدید که موجب ارزش افزوده بیشتر، اشتغال‌زایی و گسترش فرهنگ مصرف این محصول شود.
- جلوگیری از کشت برون منطقه‌زعفران با اتخاذ تدابیر قانونی همچون ممنوعیت خروج پیاز از مناطق زعفرانکاری.
- افزایش آگاهی و مهارت کشاورزان زعفران کار از طریق برنامه‌های ترویجی.
- تقویت و افزایش همبستگی اجتماعی و استفاده از این سرمایه در جهت مدیریت تولید زعفران و توسعه روستا.
- زمینه‌سازی برای کاهش مهاجرت جوانان و تثبیت جمعیت روستایی و افزایش تمایل ماندگاری در روستاها.
- برگزاری نمایشگاه‌ها و سمینارهای علمی با حضور کارشناسان مرتبط می‌تواند بازارهای داخلی و خارجی را با خواص مختلف زعفران آشنا کند.

6) منابع

- اصغرپور، محمد جواد، (1383)، **تصمیم‌گیری‌های چندمعیاری**، دانشگاه تهران، تهران.
- بدری، سید علی و عبدالرضا رکن الدین افتخاری، (1382)، **ارزیابی پایداری، مفهوم و روش**، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره 69، صص 34-9.
- پاپلی یزدی، محمد حسین، (1367)، **فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی کشور**، بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، مشهد.
- پرتی، جولزان، (1381)، **بازآفرینی کشاورزی، سیاستها و عملیات مناسب برای پایداری و خوداتکایی**، وزارت جهاد کشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

- پیشرو، حمدالله و پروانه عزیـزی، (1388)، **توسعه کشاورزی پایدار از طریق پایدارسازی درآمدهای کشـاورزی**، فصـلنامه جغرافیای انسانی، سال اول، شماره 4، صص 19-1.
- جوانی، خدیجه، (1389)، **تحلیل پایداری اجتماعی - اقتصادی تولید زعفران نمونه مورد مطالعه دهسـتان بالاولایـت شهرستان تربت حیدریه**، پایان نامه کارشناسی ارشد، راهنما: حسین فراهانی،رشته جغرافیا برنامـه‌ریـزی روسـتایی، دانشـکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان.
- **سالنامه آماری کشاورزی**، (1382)، وزارت جهاد کشاورزی استان خراسان رضوی.
- شاه ولی، منصور و دیگـران، (1383)، **تبیـین پایـداری توسـعه روسـتایی بـه کمـک نهادهـا**، فصـلنامه توسـعه روسـتا، شماره43،صص76-74.
- صادقی، بهزاد و همکاران، (1382)، **زعفران یک میراث فرهنگی، یک دغدغه ملی**، مجموعه مقالات سومین همـایش ملـی زعفران مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد.
- صدیقی، حسن و امیراحمدپور کاخک، (1384)، **سنجش و نگرش کشاورزان زعفرانکار نسبت به تولید و توسـعه کشـت زعفران و بررسی مسائل و مشکلات آنان: مطالعه موردی شهرستان گناباد**، مجله علوم کشاورزی ایران، سال 36، شـماره 3، صص 699-689.
- فرهودی، رحمت اله، مسعود مهدوی و حسین فراهـانی، (1385)، **انـدازه گیـری و سـطح‌بنـدی پایـداری اجتمـاعی در روستاهای استان مرکزی**، نشریه انجمن جغرافیایی ایران، شماره، بهار و تابستان 1383.
- مرکز آمار ایران، (1385)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، **شناسنامه آبادی‌های کشور**، اسـتان خراسان،شهرسـتان تربـت حیدریه.
- مولدان، بدریج و سوزان بیلهاز، (1381)، **شاخص‌های توسعه پایدار**، ترجمه: نشاط حداد تهرانی و ناصر محـرم نـژاد، انتشـارات حفاظت محیط زیست، تهران.
- مطیعی لنگرودی، حسن و ابراهیم شمسایی، (1388)، **توسعه و کشاورزی پایدار: از دیدگاه اقتصـاد روسـتایی**، انتشـارات دانشگاه تهران، تهران.
- مرید سادات، پگاه و حسین شعبانعلی فمی، (1388)، **پتانسیل‌های نانوفنـاوری در توسـعه کشـاورزی پایـدار**، نخسـتین همایش ملی توسعه پایدار روستایی، صص1-19.
- Farshad, A. and Zink, J. A., (1993), **Seeking Agricultural Sustainability**, Agriculture, Ecosystems and Environment, No. 47,pp. 1-1.
- Milla, I.N.,P. Harris and C. Firth, (2004), **The Use of Indicators to Assess the Sustainability of Farms Converting to Organic Production**,.
- Pedhazur, E. J., (1982),**Multiple Regressions in Behavioral Research: Explanation and Prediction**, Hoh, Reinhart &Winstone, New York.
- Smith, A. J. and J. Dumanski, FESLM, (1994), **An International Framework for Evaluating Sustainable Land Management**, World Soil Resources Report, No. 73, FAO, Rome.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]

- Tilman, D., K. G.Cassman, , P. Matson, R.Naylor, and Polasky, (2002),**Agricultural Sustainability and Intensive Production Practices**,Science, 418, pp. 671–676.

Walter.C, Stutzel, H., (2009), **A New Method for Assessing the Sustainability of Land-Use Sstems** (I):Identifying the relevant issues, Ecological Economics, 68, 1275 – 1287.

[Downloaded from system.khu.ac.ir on 2024-10-12]